

Thomas Clausen i ny belysning

Af *H. F. Petersen, Satrup.*

Søndag den 23. april 1724 døde i Hamborg — uventet og kun 46¹/₂ år gammel — Sønderjyllands generalsuperintendent Thomas Clausen. Aftenen forinden var han ankommet dertil fra sin bopæl i Rendsborg på vej til et kursted for at søge helbredelse for en alvorlig mavelidelse, som havde plaget ham i adskillige år.

Selvom det af den daværende kirkes ledende mænd kunne føles, at hans død var til stor skade for kirken,¹ og pastor Hinrich Braker kort efter påtænkte at skrive hans biografi — hvad han lige så lidt som andre fik gjort —, kan det ikke skjules, at Clausen af eftertiden har fået noget nær det sorteste eftermæle, en mand kan få.

Det sædvanlige billede, der tegnes af ham, er af en skræddersøn, som ved smiger og, trodsende enhver moral, ved at medvirke ved forbindelsen mellem Frederik 4. og Anna Sophie Reventlow, til belønning bliver hofpræst, dr. theol., skønt ulærd, og general-superintendent. Den eneste, som har forsøgt en ædruelig og positiv vurdering af ham, er historikeren Johanne Skovgaard.²

Når jeg her vover at stille Thomas Clausen i ny belysning, er det ingenlunde, fordi jeg ved alt om ham, og langt mindre fordi jeg vil male et glansbillede af ham, men fordi jeg kan fremlægge to nye og utrykte kilder: dels hans selvbiografi indtil hans 29. år og dels hans breve til vennen Joh. Christoph Wolf, hvoriblandt hans to beretninger om kongens vielse i 1721.³

Selvbiografien⁴ er det Curriculum vitae, som Clausen 9. april 1706 indsendte til patronerne for Flensborg latinskole i anledning af sin ansættelse der. Den er affattet på latin og giver i velvalgte vendinger en både udførlig og malende skildring af hans barndom og ungdom, og vi får her fra første hånd ting at vide, som savnes i de biografiske leksika.

Til indledning fremhæves, at Clausen ikke tillagde store navne, tomme titler og halvt blegede familie billeder nogen betydning, idet han fandt det „tarveligt ikke at kunne rose sig af andet end forfædres navne og fortjenester.“

Sine egne forældre omtaler han derfor på følgende bramfri måde: „Min far var Thomas Clausen, en meget agtværdig mand i denne by, som kun udmærkede sig ved sin hæderlighed, men også tilstrækkeligt, og min mor var Cæcilie Nissen, herværende hæderlige borger Peter Nissens uberygtede og gudfrygtige datter.“ Og han tilføjer, at han selv var født mikkelsdag den 29. sept. 1677 i Flensborg.

Fra kirkebøgerne kan jeg tilføje, at faderen var skrædder og første gang (1663) blev viet i Nikolaj kirke til Stincke, datter af skrædderlaugets oldemand, Jacob Jürgensen. Af dette ægteskab fremgik de to sønner Peter (døbt 1663) og Jacob (døbt 1666).

Hustruen døde i marts 1675, og 5. sept. samme år trolovede han sig i Mariekirke med førnævnte jomfru Cæcilie (Sillie) Nissen. Vielsen fandt sted onsdag den 6. okt. i Nikolaj.

Thomas Clausen voksede altså op i et håndværkerhjem og har måske af og til senere måttet døje spot derfor. Men ligesom han kom andre håndværkersønner (f. eks. Melanchton, Schrader, Conradi og Struensee) ikke blot højt op på samfundsstigen, men fik kirkehistorisk betydning.

Thomas blev faderløs, da han kun var tre år gammel, og mistede moderen ni år efter. Han fremhæver sin taknemlighed over den opdragelse og første undervisning, moderen havde givet ham og hans to halvbrødre.

1689 stod han da, kun 12 år gammel, som forældreløs i verden. Også hans bedsteforældre var døde: 1683 begravedes oldemand Jacob Jürgensen med laugsfane og Mariekirkens store klokke, og to år senere døde enken.

Clausen indrømmer, at hans barndom i ydre henseende blev trang, men tilføjer, at Gud ikke slap ham. Han kom i latinskolen med fremragende lærere, blandt hvilke Jacob Hansen særlig tog sig af ham. Også Braker mindes han med taknemlighed; desuden havde han indtil 18 års-alderen en faderlig ven i præsten Stephan Jepsen, der underviste ham privat i biblen og historien.

Så kom det tidspunkt, da han måtte tage afsked med sin hjem-

by. Atten år gammel gik han i Flensborg havn om bord i et skib, som førte ham over Østersøen først til Pillau og så til Danzig, hvor han opholdt sig i halvtredie år. Her på det videnom bekendte gymnasium tilegnede han sig ikke blot solide kundskaber, men også et kirkesyn, som han fastholdt livet igennem, nemlig det ortodoks-lutherske — med afvisning af enhver form for pietisme.

Varig betydning i så henseende fik den berømte professor og præst Samuel Schelwig, som først havde stået i forbindelse med Spener, men som netop på den tid udsendte en række voldsomme stridsskrifter imod det sekteriske pietisteri og afviste pietisternes krav om reformer indenfor kirken som ubegrundede og fanatiske.

1692 havde Schelwig tilegnet Christian 5. en bog, hvori han opfordrede ham til at begynde en kristelig mission i de danske besiddelser udenfor riget, og tre år senere udgav han en håndbog, som den pietistiske professor Joachim Lange betegnede som en vej til helvede. Clausen førtes således allerede dengang ind i brydningen „hällisch“ (pietismen) og „höllisch“ (ortodoksien). Efter en eksamen var han af Schelwig blevet optaget i studenternes tal: „hvis ikke en så stor læremester værdig, så dog, som jeg håber, ikke ligefrem en uværdig discipel«, skriver han i selvbiografien.

Også i Danzig, især i begyndelsen, havde han fattige kår, men han gik ikke under i sin fattigdom, medens han færdedes ensomt i den store by. Han kunne rejse videre med tak og Gregor den Stores ord i sit hjerte: „Viden er intet, hvis det ikke gavner fromheden, og meget unyttig er den fromhed, som mangler smag for viden“.

Han selv skriver, at han forlod Danzig i 1697, men allerede 26. juni 1696 indskreves han ved universitetet i Königsberg,⁵ hvor han tog magistergraden. Pesarovius og Weyher, der stod udenfor de theologiske stridigheder, var de mænd, som betød mest for ham i bedømmelsen af den lutherske kirke, men også filosofen Hognovius og historikeren Hartmann værdsatte han.

Ved slutningen af året i 1699 blev han af krigsforholdene tvunget til at vende tilbage til Flensborg, hvor han så i halvandet år prædikede fra tid til anden. Han var 1701 på valg som femtelærer ved latinskolen, og generalsuperintendent Josua Schwartz

ønskede ham udnævnt på grund af hans dygtighed, og fordi stemmerne stod lige.⁶

Imidlertid fik han ikke stillingen og rejste nu med anbefalingsbreve fra præsterne Holst og Ocksen til København og kom i nærmere forbindelse med sit bysbarn hofpræst Christian Müller, der lige var blevet dr. theol. ved kgl. udnævnelse.

Efter hjemkomsten fik han plads som informator for pagerne på Lyksborg slot og underviste også prinserne en del af den tid — henved 5 år — han opholdt sig ved dette hof.

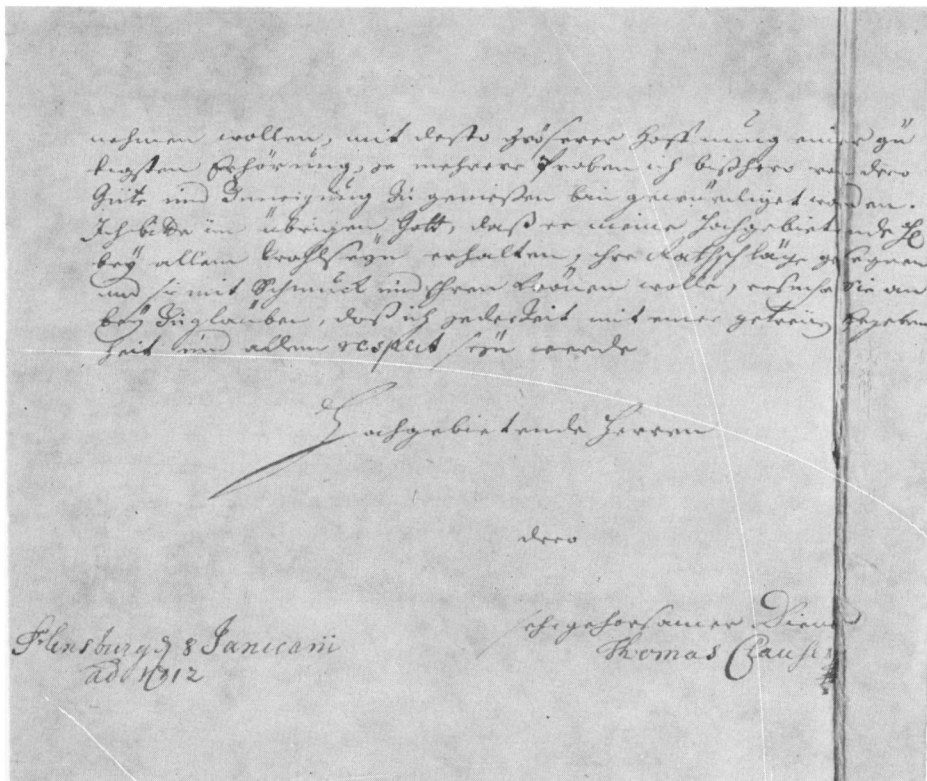
Således stod sagerne, da han uventet af Flensborgs bystyre kaldtes til kvartus ved latinskolen. I et brev af 26. marts 1706 meddeltes det ham, at man ønskede ham til at overtage den stilling, da hans person og gode studier fremfor nogen andens var blevne dem varmt anbefalet og også delvis er bekendt. »Derfor har vi i Guds navn valgt Dem med stemmeflertal«. Man tvivlede ikke om, at han heri ville se Guds nådige vilje, og anmodede ham om at lade sig eksaminere 9. april, for at kaldsbrevet kunne blive udstedt. Det var jo i den anledning, han indsendte sin selvbiografi til patronatet.

Tilstanden ved Flensborg latinskole var under Clausens 6-årige tjeneste ikke den allerbedste. I 1701 havde dens rektor Johannes Møller indsendt et reformforslag⁷ med 24 punkter og især påvist skadeligheden ved, at skolens lærere også påtog sig at undervise privatister. Herved, mente han, forringedes det i forvejen dårlige elevtal og selve skolearbejdet.

Også Clausen havde en del sådanne privatister, bl. a. afd. oberst Roepstorfs tre sønner efter overhofmester von Holstens ønske⁸. Bystyret gav ham tilladelse dertil. 1709, da kong Frederik 4. passerede Flensborg på tilbagereisen fra Italien, overrakte Clausen, der nu var gift med den flensborgske skipperdatter Mette Ulrikke Selmer, ham et hyldestdigt, som blev trykt s.å. i folio med overskriften „Erstlinge der unterthänigsten Pflicht“.⁹

Tre år senere udnævntes han til konrektor, men da han ligesom de andre gifte lærere måtte leje sig ind ude i byen, indsendte han en ansøgning om at måtte bo på skolen, eftersom han ikke med sin ringe indtægt kunne betale den høje leje og ernære en husstand på 8 personer.¹⁰

Tilladelsen blev givet, også for de andre læreres vedkommende,

Brudstykke af et brev fra Thomas Clausen. (Flensborg Byarkiv)

mod at de skulle forpligte sig til hverken at vaske tøj, brygge øl, hugge brænde, banke, stampe o.l., hvorved hvælvingen kunne lide skade, men udføre slige arbejder i sidebygningen.

I mellemtiden havde Clausen, som egentlig havde tænkt sig „sin levetid med skolearbejde at tilbringe“,¹¹ været på præstevalg, dels i Flensborg ved Johanneskirken¹² og dels i Ulkebøl¹³ på Als, dog forgæves. Braker skrev (29. maj til Wolf) ved tanken om at miste Clausen: „Skolen vil med tiden, dersom nuværende konrektor kommer bort, få et tarveligt udseende.“

Clausen har (12. marts 1713 til Wolf) udtalt sig mindre tilfreds med forholdene ved skolen: han priste Guds godhed, fordi hans nådige hånd havde ført ham ud af de ægyptiske teglhytter, hvor

han efter Wolfs bortrejse ingen omgang havde, men rigeligt af surt arbejde og alskens fortrædeligheder. Vel havde han til sidst opnået at komme til at bo på skolen, men kantoren havde villet gøre ham loftet og kvartus endog studieværelset stridigt.

Imidlertid var i 1712 hofpræsterne Wildhagen og Oeksen blevet udnævnt til biskopper henholdsvis i Viborg og Ribe. De havde begge været præst i hertugdømmerne, sidstnævnte endog i Flensborg, så det er måske dem, som har foreslået Thomas Clausen til førstnævntes efterfølger. Efter den gængse opfattelse stod hans ansættelse i forbindelse med, at han den 26. juni foretog en vielse til venstrehånd af Frederik 4. og Anna Sophie Reventlow efter sidstnævntes bortførelse fra Clausholm til Skanderborg slot.¹⁴

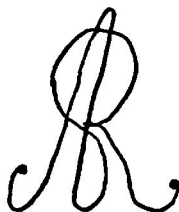
Eftersom dette spørgsmål endnu trænger til dokumentation, og hverken Anna Sophies dagbogsoptegnelse eller Clausens efterfølgende to beretninger om kongeparrets vielse i 1721 hentyder til en foregående vielse med et eneste ord, skal jeg ikke her komme ind derpå. Måske har det kun drejet sig om en fra gammel tid almindelig trolovelse med præsten og fem andre vidner.

Som bekendt så datidens enevældige konger og fyrster deres forbillede i Ludvig den fjortende af Frankrig, ikke blot med hensyn til pragtudfoldelse, men også i kravet om guddommelighed, således at de ikke som almindelige dødelige var underkastede lov og ret. En synlig følge var maitresseforbindelserne i mange lande, f. eks. i Sverige, Preussen, Sachsen og Würtemberg.

Danmark dannede desværre ingen undtagelse i så henseende. Dronning Louise var en alvorlig kristen og omgav sig med pietistiske hoffolk; pietister var også kongens søskende og datter.

Kongen selv skildres almindeligvis som et energisk, varmtførende menneske og var ikke uden kristelig interesse. Han støttede og igangsatte nye kirkelige foretagender som hedningemission, vajsenhuse og landsbyskoler. Men det var, som historikeren Edvard Holm har sagt,¹⁵ flere gange i kongens liv, som om „en dømmisk magt ved hans sanselighed fik herredømmet over den stærke følelse af sin pligt som konge, der i det hele besjælede ham“. Trods sine mangler var han virkelig afholdt af sine undersåtter og kunne til udlændinges forbløffelse færdes iblandt dem uden livvagt.

*Anna Sophie
Reventlows initialer*

1703 lod han sig vie til den preussiske gesandt Viereggs datter, skønt han var gift, men da dette skridt fordømtes af præsterne, blev Vieregg forbitret på præsterne og hævdede, at der ikke i den hellige skrift fandtes et eneste ord om, at en konge og suveræn fyrste ikke måtte leve i ægteskabeligt venskab med mere end een person, især når han var tvunget dertil af visse årsager.¹⁶ Samme tankegang fremførtes af professor Masius i et skrift om polygamiets forenelighed med kristendommen.¹⁷

Kongen personlig følte sig derimod brødebetyngt over forholdet, især efter at grevinden var død i barselseng, og dette af mange betragtedes som en Guds dom. Han skal have givet en af hofpræsterne hånd på, at det skete ikke skulle gentages.¹⁸ Imidlertid kan loven være ærlig, men holden besværlig, og i 1709 ville han atter gifte sig til venstre hånd, men opgav dog tanken. Senere kom så den glade tid på Koldinghus, hvor han forelskede sig i Anna Sophie.

Et hof danner ofte en aflukket verden, hvor intriger, misundelse, kompetence, sladder, hovmod, sleskhed, farisæisme, hyklery og andre mørke magter kan drive deres spil, og især en hofpræst må da optræde med både klogskab, takt og ærlighed. Det er udenfor al tvivl, at de fire hofpræster ikke gjorde gode miner til slet spil. I prædikener, samtaler og breve talte de også til kongens samvittighed mere end een gang. Han fandt sig deri, skønt han ellers nok kunne frabede sig præsters indblanding i dem uvedkommende sager på prædikestolen, og ved en bestemt lejlighed understregede han et påbud¹⁹ med ordene „uden utidig skrupel, da Vi som højeste landsøvrighed og summus episcopus forlanger det“.

Clausens funktioner ved det danske hof var de sædvanlige

præstelige. Ud derover havde han eksaminationen af landkadetterne. I året 1717 agiterede han med held fra prædikestolen for en højtideligholdelse af 200-årsdagen for Luthers reformation, som pietisterne var imod, da de hævdede nødvendigheden af en ny og bedre reformation, og derfor også bagefter søgte at hindre offentliggørelsen af referater derom. Han holdt selv tre prædikener, som udkom på tryk og f. eks. ved hoffet i Gotha læstes med stor fornøjelse.²⁰ Ud derover gennemgik han i flere år i sine almindelige prædikener om søndagen og onsdagen afsnit af de lutherske bekendelsesskrifter.²¹

Også på anden måde lagde han sit ortodokse sindelag for dagen: da han i 1716 fik underhåndsoplysninger om hedningemissionen, satte han sig til at udarbejde „Upartisk historisk efterretning om den østindiske missions begyndelse og udvikling“ i kritisk belysning.²²

Som nærmeste omgangs- og meningsfælle havde han den sprænglærde Søren Lintrup, som han kalder „en ven uden egen nytte, en mand uden svig og hykleri, men en fortrolig nabo, hvis konversation aldrig er uden opbyggelse og fornøjelse“.²³ Som huslærer for sine ældste børn havde han en student Esmarch fra Flensborg.

En livlig brevveksling med førende tyske kirkemænd som Schelwig i Danzig, hofpræst Cyprian, den lærde hebræer Edzard og præsterne Neumeister og Wolf i Hamborg vedligeholdte han, navnlig efter at han 7. juni 1714 var bleven udnævnt til dr. theol. ved kongeligt diplom,²⁴ uden forudgående disputats, ligesom hofpræsterne Lützens 1704 og Ocksen 1714. Da man i 1736 ville fejre det danske reformationsjubilæum ved udnævnelse af doktorer, og der indenfor det theol. fakultet ikke fandtes en eneste dr., som kunne foretage promotionen, måtte man i en hast give selve Sjællands biskop Worm doktorværdigheden på samme vis.

„Om Gud lader hr. dr. Clausen leve, håber jeg, at pietismen helt skal blive landsforvist fra det kongelige Holsten,« skriver Neumeister 24. 2. 1718 til lutherdommens førstemand Löscher i Dresden²⁵ og udtrykker dermed, at Clausen hørte til ortodoksens klipper i dets nød under den pietistiske stormflod.

Clausen var dog klar over, at tidsstrømningen var imod, og skriver 8. 10. samme år til Cyprian: „Skulle forfølgelsen komme,

*Medaille, der blev præget
i anledning af
dronning Anna Sophies bryllup
og kroning i 1721.*

hvad desværre alt for mange tegn tyder på, så frygter jeg, at den forudsigelse, som Buddeus er fremkommet med under en privat forelæsning, delvis vil opfyldes, nemlig at man så vil komme til at se vore folk falde fra som bladene af træerne i den sene høst.◀²⁶

Om han allerede dengang drømte om at blive biskop, vides ikke. Men hans tanker dvælede ved den mulighed, da Lintrup i 1720 blev biskop i Viborg. For da skrev han til Wolf: „At blive biskop i Danmark bryder jeg mig ikke om, dels fordi jeg ikke er så fortrolig med sproget, som det behøves, og dels fordi jeg ikke kender Danske Lov sådan, som det forlanges af en biskop.“

Hvad Neumeister ovenfor håbede, så ud til at kunne blive virkelighed, idet Clausen 1. febr. 1721 af kongen modtog sin skriftlige bestalling som generalsuperintendent for Slesvig og Holsten (kgl. del) samt provst over Rendsborg og Gottorp provstier (det følgende år også over Eidersted). Kongen var så nådig at eftergive ham alle gebyrer desangående til kancelliet (ca. 150 rdl.) og overlade ham selv valget af bopæl enten i Slesvig eller Rendsborg. Eftersom han modtog den oppebårne gage indtil 10. maj,²⁷ forstår man, at han i underskriften til skrivelsen af 15. april til Wittenberg (bilag B) kan betegne sig som både hofpræst, general-superintendent og provst.

Inden hans afrejse til Sønderjylland døde dronning Louise den 15. marts, og begravelsen i Roskilde foregik den 2. april. Her-

med ophørte ganske vist et højst ulykkeligt ægteskab, men samtidig sattes et drama ved hoffet i gang, som Thomas Clausen skulle spille en hovedrolle i. Vi har som nævnt bevaret hans egen beretning derom i to skrivelser, dels et originalt brev til Wolf og dels hans koncept til en skrivelse til det theol. fakultet i Wittenberg, ortodoksiens højborg.

Vi får her en autentisk beretning om Frederik 4.s og Anna Sophies vielse og Clausens medvirkning ved samme. Jeg skal derfor først gengive dens indhold og aftrykker som bilag A og B de tyske originalskrivelser.

Clausen beretter i dem, at han den 4. april klokken 5 om eftermiddagen af kongen tilkaldtes (A: til Anna Sophies bolig, hvor kongen befandt sig; B: til kongen). Kongen havde underrettet Clausen om, at han nu efter dronningens død påtænkte at lade sig ærligt og ordentligt vie til Anna Sophie for at berolige sin samvittighed og undgå videre anstød og forargelse og for derved at kunne tilbringe resten af sit liv med en god samvittighed overfor Gud og mennesker.

Kongen havde udtalt, at hvis Gud ikke havde taget dronningen bort fra denne verden, havde han været besluttet på at leve i tugtig afholdenhed — som en broder med sin søster — fra fyrstinden for at skabe ro for samvittigheden og undgå alt, hvad der kunne hindre en kristelig beredelse til en salig ende. B: Clausen oplyser, at kongen siden 1712 havde samlevet med hende i et trykkende forhold og avlet 3 børn med hende. Så længe dronningen levede, havde han, Clausen, bestandig, trods alle særlige forhold, så vel skriftligt som mundtligt sagt „Det er ikke tilladt“, og dette havde ført til, at de, mere end een gang, i årevis havde afholdt sig fra hinanden og tilsidst havde besluttet — dersom dronningen skulle blive ved med at leve — ikke at ses mere end 1—2 gange om året og da kun som broder og søster.

A: Kongen udtalte, at han havde meget vigtige grunde til at skride til dette ægteskabs indgåelse allerede samme eftermiddag, og at han af særlige nådige årsager havde udvalgt Clausen til at forrette den præstelige vielse og velsignelse, hvilket han dermed ville allernådigst befale ham som højeste biskop i landet.

Clausen havde svaret kongen, at han i dronningens levetid både mundtligt og skriftligt ikke havde undladt at fremhæve, at ægte-

*Dronning Anna Sophie
(efter maleri på Brahe Trolleborg)*

skabet med hende forpligtede ham; hvorefter kongen indrømmede, at det havde han gjort som en ærlig mand. Clausen havde derefter ikke kunnet finde noget, der efter Guds lov hindrede kongen i at gifte sig påny, og havde anset den kongelige befaling som et kald dertil, som han ikke uden at synde måtte modsætte sig (A).

I B findes noget klarere udtrykt, at Clausen havde foreholdt kongen nødvendigheden af at gøre bod for det tidligere og bed-

ring med hensyn til det fremtidige, hvad kongen havde optaget sagtmodigt.

Derpå havde Clausen foretaget vielsen en times tid senere efter en tale over Kol. 3,17 og efter det sædvanlige vielsesritual. Til stede var (A) grev J. L. von Holstein, gehejmeråd Vibe, Sehested, grev Laurvig, general Scholten, overhofmarskal Münch, brudens moder, storkanslerinde Reventlow og vel 6 damer. Derpå serveredes i al stilfærdighed et måltid, og ved midnat brød man op. B: Umiddelbart derefter udgik til alle rigets biskopper ordre til at optage Anna Sophie som kongens gemalinde i kirkebønnen lige efter kongen.

Denne tildragelse havde vakt vældig opsigt hos pietistpartiet (A), ja megen ondsindet omtale (B), så Clausen beder (A) Wolf, Neumeister og Edzard om en betænkning om de to spørgsmål, om han havde i denne sag handlet anderledes, end en retskaffen luthersk theolog kunne og burde handle, og om det nye ægteskab ikke efter guddommelig ret i enhver henseende var tilladt og retmæssigt? I B spørger han yderligere, om en præst, der har aflagt en troskabsed til kongen, uden at forsynde sig mod pligt og ret kan — enten på prædikestolen eller i private selskaber — kritisere kongen for denne sag og derved fylde undersåtternes sind med ærgrelse og uro?

Til slut beder han (i B) om at bevare fuldkommen tavshed i denne sag, som jo angår en suveræn konge, der sandelig frygter Gud af hjertet og ivrigt tager sig af det evangeliske Sions velfærd, så at alle retskafne lutheranere har al grund til at bede for hans bevarelse.

Den nye dronning skriver i sin dagbog:²⁸ »Den 4. april 1721 blev jeg formælet med min højtelskede konge. Gud, lad denne dag blive en velsignelsens dag i Jesu navn! Torsdag den 29. maj 1721 rejst fra Frederiksborg til København, spiste samme dags middag på Rosenborg med min kære konge; dagen derpå — 30. maj — kronet på Frederiksberg af hans nådige hånd. Min Gud, kron mig også hisset med den evige krone og lad aldrig din nåde vige fra mig!«

Den 17. maj skriver Clausen til Wolf: „Forgangen Cantate søndag holdt jeg min afskedsprædiken på Frederiksborg. Menigheden var ualmindelig talrig, og min kære konge vel den opmærk-

Den 4 april 1721 vüört ich
 mit meinem vilgelibten
 köning unomählt gott lass
 dirsen tag ein tag sein
 fraget sein im namen
 iesus
 Donnerstag den 29 maius 1721 von
 fridrichsbourcg nach Copenhagen
 gereist selbigen mitach auf rosen-
 bourcg mit meinem lieben köning
 gespeist daruf daruf als am frei-
 tag den 30 maius auf fridrichs-
 berg durch seine gnädige hand
 gekrönt, mein gott kröne mir
 auch dorten mit der ewichen krone
 und lass nimer deine gnade von mir
 weichen, sonabent den dach daruf als den

En side af dronning Anna Sophies dagbog

Den 4. april 1721 wurde ich mit meinem vilgelibten könich vermählt. Gott lass diessen tach ein tach des segens sein im namen iesus.

Donnerstach den 29. maius 1721 von fridrichsbourcg nach Copenhagen gereist, selbigen mitach auf rosenbourcg mit meinem lieben köning gespeist, daches derauf als am freitach den 30. maijus auf fridrichsberg durch seine gnädige hant gekrönt, mein gott kröne mir auch dorten mit der ewichen krone und lass nimer deine gnade von mir weichen, sonabent den dach derauf als den (- og fortsætter på den følgende side: 31. maijus wieder von fridrichsbourcg gekomen).

somste af alle tilhørere. Hans tårer vidnede om hans hjertes bevægelse. Jeg kan endnu ikke fortælle, med hvilke kristelige og nådige ord han tog afsked med mig. Hvad der ellers er fremkommet af grove, ignorante og hykleriske breve angående om-

meldte sag (vielsen), kan papiret ikke rumme. Min prædiken omhandlede „En bortdragende lærers hellige afskedstanker“ ud fra Joh. 16,5 og 1. Moseb. 31,3“.

Pladsen her tillader ikke en fremstilling af Clausens virksomhed som generalsuperintendent i de 3 første år efter Sønderjyllands genforening i 1721, og jeg slutter da med at henvise til fhv. arkivar Johanne Skovgaards ovennævnte udmærkede skildring.

Det er ikke ærefuldt at mindske en mands ære, men det er ret at lade ham selv komme til orde.

*Livréknep af sølv, udført
i 1722 af J. M. Lenair
(Rosenborg).*

HENVISNINGER OG NOTER

1. S. C. Burchardi: Ueber Synoden, 1837, s. 81. — Clausens kiste hentes først sammen med andre generalsuperintendenters i et kapel i Christkirken i Rendsborg, men overflyttedes 1925 til Neuwerker kirkegård. På dens latinske plade nævntes bl. a. hans fromhedsiver, berømmelige lærdom, skarpsindige dømmekraft, lovpriste veltalenhed og uforlignelige myndighed. Schr Sch-H Kirch Gesch XI 2. h., 1952, s. 133.
2. Slesvigs delte Bispedømme, 1949, s. 101 ff.
3. Clausens breve til Wolf i Supellex epistolarum Uffenbachii et Wolfiorum 2, 115 i Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg.
4. Flensborg BArk 574 I, nr. 12. Dr. Achelis, som har fortjenesten af først at have fremdraget den (Schr Sch-H Kirch Gesch X 2. h., 1950, s. 128), hævder i Die Heimat 1952 s. 31, at den er stilet til provsten. Han må have overset, at der udtrykkelig står: »Nunc a vobis, Patroni optimi, benignissime vocatus«.
5. Achelis i Schr Sch-H Kirch Gesch X 2. h., 1950, s. 128.
6. Schwartz til Magistraten 23. juli 1701, Fl BArk 574 I nr. 4.
7. Fl BArk 574 I nr. 5.
8. Fl BArk 574 I nr. 14.
9. Cimbria literata I, 1744, s. 97.
10. Fl BArk 574 I nr. 25.
11. D. G. Zwergius: Det Siellandske Clerisie, 1754, s. 772.
12. O. M. Brasch: Flensborg Latin- og Realskoles Historie, 1863, s. 88.
13. D. Kanc. Gratiaiprotokol 1712, s. 72. RArk.
14. Salmonsens Konversations Leksikon I, 1915, s. 783 og til problemet Kirkeleksikon for Norden IV, 1929, s. 958.
15. Da-No Hist 1660-1720, II, 1886, s. 128.
16. Sammesteds.
17. P. G. Lindhardt: Peder Hersleb I, 1939, s. 45.
18. J. Oskar Andersen: Fra Trankebarmissionens Begyndelsestid, 1906, s. 77.
19. Nytårsdag 1723 til provst Fischer i Haderslev. Slesv Præster s. 273.
20. Cyprian til Lintrup 1. febr. 1719. Gl. kgl. S. 3069 b, 4. Kgl Bibl.
21. Til Wolf 13. aug. 1717.
22. Til Wolf 26. sept. 1716; se også H. F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier I, 1891, s. 366.
23. Til Wolf 12. marts 1713.
24. Sj. Obne Breve — Sjæll. Registre 1714 nr. 134. RArk.
25. Schr Sch-H Kirch Gesch IX 3. h., 1932, s. 340.
26. Z Sch-H Gesch 55, 1926, s. 417.
27. Partikular-kammerregnskab 24. maj 1721 bilag 114. RArk.
28. Stedet er gengivet med facsimile i »Dronning Anna Sophie« ved Albert Fabritius o. fl., 1951, s. 19 f. Herfra har jeg tilladt mig at tage de billeder og initialer, som illustrerer denne afhandling.

Noget portræt af Thomas Clausen har hidtil ikke kunnet opspores: om manglen af et sådant så skyldes uvilje mod at blive tegnet eller malet, eller at hans tidlige død har hindret ham i at lade det ske, eller andre årsager gør sig gældende, kan ikke afgøres.

Bilag A. Til Wolf 8. april 1721:

In Christo sehr geliebter Bruder.

Ewer Hoch Ehrwürden statt tausendfachen Dank ab für die meiner gedruckten Predigt gehabten vieler Mühe. Beklage aber dabey, dass ich den Betlern fast muss gleich, die nimmer was bringen und immer aufs neue was haben wollen. Es obligiret mich dazu folgender wichtiger Casus.

Am 4. hujus abends umb 5 Uhr ward ich nach Ihro Hoheit der Fürstin von Schleswig gefodert. Als ich in Dero Haus kam, ward ich in ein Cabinet geführt, allwo überdies mein allergnädigster König sich einfand und mir in hoher Person entdeckte, wie dass er gesonnen, da Gott durch den Tod ihn von seiner Hochseel. Gemahlin selbst geschieden, zur Beruhigung seines Gewissens und Abwendung alles ferneren Anstosses und Aergernisses sich mit Ihro Hoheit der Fürstin von Schleswig Anna Sophia geborner Gräfin von Reventlow ehrlich und ordentlich copuliren zu lassen, umb also mit ruhigem Gewissen für Gott und gegen Menschen die auch übrige Lebens Zeit zuzubringen.

Da, wenn Gott die hochseel. Königin nicht von dieser Welt genommen, er entschlossen gewesen, in einer züchtigen Enthaltung von gedachter Fürstin, und mit derselben als ein Bruder mit einer Schwester zu leben, umb dem Gewissen Ruhe zu verschaffen, und alles das zu vermeiden, was zu einer christlichen Vorbereitung zu einem seeligen Ende könnte hinderlich sein. Andere recht theologische und sehr christliche discourse unsers Souverainen zu geschweigen.

Er fügte hinzu, dass er sehr wichtige Ursachen hätte, mit solcher Ehe Vollenzihung ohne Zeit Verlust noch denselben Abend fortzufahren und dass er aus besonderen gnädigen Absichten mich dazu erwehlet, die Priesterliche Copulation und Einsegnung zu verrichten, welche er mir denn damit als Summus in terra Episcopus solte allergnädigst anbefohlen haben.

Meine Antwort war, dass ich, so lange die hochseel. Königin gelebet, nicht unterlassen voce et scripto zubezeugen, (uläseligt) Verbindung mit derselben ihn obligirte und vinculirte: da denn Augustissimus selbst zustimmte, dass ich solches als ein ehrlicher Mann gethan.

Nun aber fände ich nach göttlichem Recht nichts, das ihn hindern könnte zu einer andern Ehe zu schreiten. Röm. 7, 2. 3. (Super vocem existimo addere quod de poena tertior ratione anteaclorum, de emendatione ratione tempori futuri necessitate a me addita), so solches auch der hohe königliche Befehl als eine solche vocation zu diesem Werke, an der ich ohne Sünde des Ungehorsams nicht dürfte widerstreben.

Habe also, etwa 1 $\frac{1}{2}$ Stunde darauf nach einer Rede über Coloss. 3,17 den Actum Copulationis im Nahmen Gottes verrichtet, und zwar en presence des Grafen von Holstenborg, Geh. Rath Wibe, Sehestedt, Graf von Larvig, General Scholten, OberHofmarschall Münch, Grosscantzlerin Reventlauen als der Fürstin Mutter und etwa 6 Dames mit eben den Worten und Ceremonien, mit welchen ich auch christliche Braut-Leute habe copuliret. Es ward darauf eine Mahlzeit, doch in der Stille, gehalten, und gegen Mitternacht dissolvirte sich die hohe Versammlung.

Weil sich nun der pietistische Geist bey dieser Gelegenheit gewaltig und sehr grob gereget, so finde so wohl dafür als anderer Ursachen

wegen nöthig Ewer HochEhrwürden sowohl als den HochEhrw. Pastoren Neumeister und den Hl Prof. Seb. Edzard seines gehorsamsten Dienstes zu ersuchen, so bald immer möglich, Dero theol. Bedenken zu ertheilen

1. ob ich in dieser Sache anders gethan, als ein rechtschaffener Lutherischer Theologus thun können und sollen

2. ob nicht diese des Königs neue Ehe jure divino allerdings eine erlaubte und rechtmässige Ehe sey? Als welche Frage mit voriger unzertrennlich zusammenhänget.

Ich bitte nochmals, so bald es immer möglich mich der Ehre ihrer Antwort zu gewähren, als welche ich samtl. göttl. Gnaden empfehle, Mit besonderer obligation aber in einer sinceren Ergebenheit verharre.

Ewer HochEhrwürden
getreuer Freund und gehorsamster

Diener *Thomas Clausen D.*

Copenhagen d. 8. April 1721.

Bilag B. Til Wittenberg 15. april 1721:

Ad Theologos Academiae Wittebergensis in causa Regis Daniae, qui deinceps duxit Reginam Daniae nunc viduam, postquam prior coniug. obiisset.

Nachdem letzter Casus verursacht, dass ich mir die Freiheit nehme, Selbige hiemit gehorsamst zu ersuchen, mir über die desfalls fürgelegte 3 Fragen Dero Theol. Bedenken, so bald immer möglich, zu ertheilen, welches von mir mit allem Aufrichtigen Lutheranern desto höher wird geschätzt werden, je mehr Dero brennender Eifer für die reine Wahrheit, Dero Liebe, Gerechtigkeit nebst Dero dexterität und prudence durch so viele schöne Proben der Evangelischen Kirchen für Augen stehen.

Am 4ten hujus liess mein allergnädigster König Abends um 5 Uhr mich zu sich fordern und entdeckte mir, was massen er gesonnen, zur Beruhigung seines Gewissens und Verhütung alles fernern Ärgernisses sich mit der Hertzoginn von Schleswig in eine ordentliche Ehe zu begeben.

Es ist selbige eine Tochter des um Dennemarck wolverdienten Gross Cantzlers des seel. Grafen von Reventlow, und hat der König seit 1712 in einer praegraven Gemeinschaft gelebet, auch mit ihr 3 Kinder gezeuget, die aber alle schon verstorben. So lange die Hochseel. Königin im Leben war, habe ich beständig, ohngeachtet aller besonderen Umständen, so wol schriftlich als mündlich gesaget »Es ist nicht recht«, welches nebst anderer göttlicher Rührungen so viel gewircket, dass sie mehr als ein mahl ganze Jahre lang, sich von einander haben enthalten, auch zuletzt sich entschlossen, da Gott der Hochseel. Königin ein längeres Leben verliehen, sich gänzlich von einander zu begeben, einander auch nicht mehr denn 1 oder 2 Mahl des Jahres, doch nur als Bruder und Schwester, zu sehen.

Nachdem aber der grosse Gott die Hochgedachte Königin Louise den 15. Martii a. c. nach einem langen und sehr beschwerlichen Lager durch einen sanften und seeligen Tod von der Welt gefodert, deren entseelter

Cörper auch den 2. April mit aller Königl. Pracht ist beigesetzt worden, so hat der König den Entschluss gefasset und zwar, wie Er mir selbst gesagt, um sehr wichtiger und erheblicher Ursache willen, sogleich ohne ferneren Anstand sich mit gedachter Hertzoginn durch priesterliche Copulation zu einem andern Ehestande einsegnen zu lassen.

Ich habe nicht vergessen zu sagen von der Nothwendigkeit poenitentiae seriae ratione praeferiti, emendationae sanctae ratione futuri, welches auch mit aller Sanftmuth ist aufgenommen worden; sonst aber im göttlichen Rechte nichts finden können, was solche Ehe hindern möchte. Und da der König mir declarirte, dass Er aus besonderen gnädigen Ursachen mich dazu ersuche, ihn zu dieser neuen Ehe einzusegnen, auch als Summus Episcopus mir solches hiemit allergnädigst wolle anbefohlen haben, so habe etwa eine Stunde danach in Beiseyn der fürnehmsten Ministrorum und der fürnehmsten Dames, unter welchen auch der Hertzoginn leibliche Mutter, die verwittwete Gross Cantzlerin von Reventlow, sich befand, nach Haltung einer Rede über die Worte Pauli Coloss. 3, 17 den Copulationsactum mit den sonst gewöhnlichen Formalia im Nahmen Gottes verrichtet, wie denn auch gleich denn der Befehl an alle Bischöfe ergangen, die Hertzoginn als Gemahlin des Königes in das ordentliche Kirchen Gebet mitinzuschliessen, und für sie unmittelbar nach dem Könige zu bitten, welches auch schon überall geschiehet.

Wann nun aber über diese Sache viele übelgesinnte und boshafte Theile gefaklet werden, so finde nöthig Ew. Hochehrwürdige Magnific. himit gehorsamst zu ersuchen, wie über die 3 folgenden Fragen Dero gültiges Theol. Responsum, so bald immer möglich, zu ertheilen:

1. ob ich, indem ich gedachte Copulation verrichtet, anders gethan, als ein jeder redlicher Lutherischer Theologus, der an meiner Stelle gestanden, thun können, und

2. ob nicht nach Göttlichem Rechte der König zu solcher Ehe Fug und Recht hat, und folglich solche Ehe eine nach Göttl. Rechte rechtmässige Ehe sei,

3. ob ein Prediger, der dem Könige einen körperlichen Eid der Treue geleistet, entweder auf der Cantzel oder in privat Gesellschaften auf den König solches Geschehens wegen auf odieuse Weise losziehen und die Gemüther der Unterthanen dadurch mit Verdruss und Unruhe anfüllen könne, ohne zugleich wieder Eid und Pflicht zu handeln.

Ich bitte in übrigen gehorsamst, die Sache, da sie einen souverainen König angehet, der gewiss Gott von Hertzen fürchtet und für das Wohl des Evangelischen Zions eifrig portiret, sodass alle rechtschaffene Luteraner dessen Erhaltung zu bitten alle Ursache haben, in genaue Verschwiegenheit zu halten und mir Dero Bitte und Fürbitte zu gewürdigen, da ich mit vielem respect bin Magnifici Dero

zu Gebet und Dienst bereitwilligster

Thomas Clausen D.

Kön. Hofpred. wie auch Sup. Generalis in den Fürstenth.
Schl. und Holst., Probst zu Gottorf u. Rendsburg.

Copenhagen, d. 15. April 1721.